

רב סדן / קול קורא במדבר

של שתי מלים שהן, אמנם, סמיכות אבל אינן דבוקות-במובנן זו לזו, וראשונה נבנתה על דרך ריחוק של שתי מלים, שהן גם סמוכות וגם דבוקות במובנן זו לזו. ויש כמה וכמה שעשועי כתובים על דרך כך, כלומר על דרך הטלת קר העלם המרחיק את הקרוב. הטכניקה היא שונה, יש והקו הזה יוטל באמצעו של הכתוב, — כן, למשל, בענין הכתוב: „פרו ירבו ומלאו את הארץ“ (בראשית) מביא רנ"ש ליבאווויטש (השומע יצחק, חוב' א, סי' ט) משמו של מ. באס:

לְדוּ כְּנִים פְּאָר שְׂרָרָה בְּיָמֵי
וְחֵישׁ פְּרָץ הַמָּוֶת בְּסֵפֶר
וְיִסְפֵּד צְלִימוֹ אֶתְד מִן הַתְּכָמִים:
פְּרוּ וְרָבוּ — וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ.

לאמור על ידי ששינה לשון ציווי לגוף שלישי רבים עבר והוסיף וא"ו החיבור ולפניה הטיל את קרההפסק, נשתנה מיבנה של הכתוב, דהיינו: שהיו פרים ורבים וממלאים בגופותיהם המתים את האדמה. ובדומה לכך בענין הכתוב: „תטבעו בבון רגליך נסוגו אחר“ (ירמיהו ל"ח, י"ב) מביא כ. ה. טביוב באסופתו סי' 1033 אותו כתוב, כתוב, כשהוא נדרש על האהבים, העוברים אותך בשעת צרתך הגדולה, והדרוש נעשה גם הוא על ידי קרההפסקה:

הַטְּבִיעוּ בַּבּוֹן רִגְלֵיְךָ — נִסְוּגוּ אַחֲרֶיךָ.

וכן מובא בכמה אסופות ונביא נוסח אברהם גלברט (טאג-מארגאן-זשורנאל, גל. 13927) בענין הכתוב: „ודורשי ד' לא יחסרו כל טוב“ (תהלים ל"ד, י"א), הנדרש על הוא על דרך הטלת קרההפסקה, המשנה את משמעותו של הכתוב: ״וְדוֹרְשֵׁי ד' לֹא יִחְסְרוּ — כָּל טוֹב״

דהיינו, אלה שהם יראי שמים באמת אינם חסרים דבר, כי כל דבר הוא טוב להם. ובדומה לכך פתגם נפוץ הוא בעם בענין הכתוב: „ואנשי סדום רעים וחטאים לד“ (בראשית י"ג, ג), שנדרש על אותם שהם במצוות שבין אדם וחברו מרבים חטא על פשע, אבל במצוות בינם ובין קונם הם מדקדקים בקוצו של יוד, והדרוש בדרך הטלת קרההפסקה:

רְעִים וְחַטָּאִים לְד' מְאֹד!

ויש ואתו קו יוטל באופן המחלק את הכתוב שרובו לפניו ותיבה אחת לאחריה. או תיבה אחת לפניו ורובו ככולו לאחריה. דוגמה ראשונה הוא הכתוב: „והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון“ (זכריה י"ד, ו') והם שני שמות עצם שענינם קרוב, בא ראובן אשר ברוידס (שתי הקצוות) ועושה אותם שם לפרק מפרקיו, באופן ששמות העצם נראים בחינת ניגודים:

אֲרֻרֵי-יָקָרוֹת — וְקִפְאוֹן

דוגמה אחרונה ענין הכתוב: „תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו ל“ (תהילים קל"ט, כ"ב) והוא נדרש באופן הנדרש בגנותם של רודפי תכלית, כפי שמושג זה נשתגר באידיש, דהיינו:

תְּכַלִּית — שְׂנֵאָה שְׂנֵאֲתֵימ.

מובן שאין הדרוש מסתפק במקרא אלא מסייע גם בספרות שלאחריו — במדרשות, תפילות, פיוטים וכדומה. ונביא קצת דוגמאות — רנ"ש ליבאווויטש (השומע יצחק, חוב' א, סי' ק"ג), מביא שחוק במדרש בענין יעקב אבינו, שפגע במקום וילון שם וכו': מלמד שהקדושי-ברוך הוא קיפל כל הארץ תחתיו, (חולין, צ"א ע"ב) והנה א. פפירנא מספר בענין הרבי ר' אברהם מסלוניימא שהיה תחילה מלמד תינוקות וסופו נעשה רבי ורוב עם גוהרים אחריו. ואמר עליו ר' אהרון מקרלין:

קָלֵמֶד — שֶׁקֶפֶל כָּל הָאָרֶץ תַּחְתָּיו.

וכן מביא טביוב סי' 1799, בענין תפילת מי שבירך: שנאמר בה: „כל ישראל אחיהם“,

כלומר: הוא עתה ולעתיד לבוא — מחר כמו היום, מטיף במדבר.

ומליצה זו נתפשטה גם בספרותנו, ביחוד בדורות האחרונים כן, למשל כותב יל"ג בשיר (ברכת ישראל):

יְדַצְנֵנוּ הַמְשׁוֹרָר! — אָמְרוּ לִי — פְּצֵלֶךְ
לֹא כְּקוֹל בַּמִּדְבָּר הַזֶּה קוֹלֶךָ —

ואף בסיפור: „המדבר קולו כקול קורא במדבר יקרא לעורה ואין“ (תודה הבאה לאחר זמן). אנו רואים שינוי קטן שחל במליצה — בסיפור היא מובאת כולה, ואילו בשיר נשמטת מלה אחת, היא המלה: קורא. ואילו אברהם אב גוטלובר משתמש גם הוא במליצה הזאת וכותב (קץ לחושך):

כְּקוֹרֵא בַּמִּדְבָּר קוֹל נְגִידִים נִחְבָּאוּ —

לאמור, גם הוא הטיל שינוי-מליצה, אך לא על דרך השמטת מלה אלא על דרך שינוי מקומה של המלה: קול. והרי גם דוגמה אחרת — זאב נפתלי טור כותב (אל המשורר):

קוֹלֶךָ קוֹל קוֹרֵא בַּמִּדְבָּר צְרָכָה
אִם אֵין לְךָ שׁוֹמֵעַ בְּמָקוֹם דְּמָמָה שׁוֹרְרָת —

כאן, נראה, כי הכותב צירף למדבר את הערב בה, הנזכרת גם היא באותו כתוב בישיעהו, וכן כאילו נסללה דרך להחליף את המדבר בערבה. ואמנם, זו שזר כותב: „ולא היא קולם של חברי כקורא בערבה“ (סייר קיזן שבעל פה). ויש המחליף את המדבר בדומה לו על דרך משל, וכן יצחק קצנלטון בשירו (יום סגריר):

וְקוֹלוֹ הַצְּרִיד מְנַסֵּר, מְשַׁבֵּר אֲזוּנִים וְלִבְבוֹת
מִתְפַּזֵּר לְכָל רֶחֶב הַתְּצַר וְהָיָה כְּקוֹל

קורא בכתובות ומובן, שביטוינו נעשה בו שימוש באקטור אליה, והרי שתי דוגמאות שונות — גיטל מיי-זל מכנה את מאמרה על נשים בתנועת-השלום בשם: „קול אשה קורא במדבר“ (על המשמר, גל. 1877): ואילו קופל שוורץ, כותב: „אך קולם היה קול קורא בדמוקרטיות העממית“ (הפועל הצעיר, כרך מ"ד, גל. 11).

מכל אלה אנו למדים, כי שעשועי-הכתוב מתפתח ומצמיח שעשועים נוספים מקרבו, או מצרף לעצמו שעשועים אחרים. כן, למשל, כותב אליעזר שטיינמן: „קול קורא חיים, קול החלים עצמם, קול החלים בכוח, קול החיים בהדר, ואכן, לא היה זה קול קורא במדבר“ (יקירי ירושלים). שכן אנו קוראים בתהילים (כ"ט, ד'): „קול ד' בכוח, קול ד' בהדר“ —

לאמור, הכותב החליף מלה במלה — תחת קול-אלוהים בא קול-החיים. ודין שנעיר, כי החלפה זאת יסודה גם הוא בשעשועי-כתוב, שהרי נקרא בספר דברים: „כי מי כל בשר אשר שמע קול אלוהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויתנו“ (ה', כ"ג). הצירוף: אלוהים חיים נמצא כמה פעמים במקרא והיו שדרשו את המלה: חיים שהיא שם-תואר כמלה: חיים שהיא שם-עצם. וכן כותב יל"ג (אהבת דוד ומיכל):

וַיְהִי יְחִרָץ מוֹת אִם אֶל הַיָּם — סִיִּים —

וכן ח. ג. ביאליק (על סף בית המדרש):
לֹא חוֹנְנֵתִי בְּמַתְלַעוֹת וּבְצִפְרָנִים.
כָּל פְּחִי לְאַלְהֵימ. וְאֵל הַיָּם — סִיִּים.

אולם בנייה של המליצה: אלוהים — חיים הוא בהיפך בנייה של המליצה הקודמת: קול קורא במדבר. שכן אחרונה נבנתה על דרך קירוב

ידוע גם ידוע, כי חכמינו וסופרינו לדורותיהם מחבבים שעשועי-כתובים, וסוגי-שעשועיהם שונים ומגוונים ביותר. לרוב נעשה השעשוע באופן שנטלו לו לכתוב, בעיקר מתוך ספרי-המקרא הידועים, והטילו בו שינוי מועט, כגון החלפת אות באות, בין דומה לה בין שונה ממנה, וכך נחלפה כוונת-המלה ועמה כוונת-הכתוב. אולם קיים גם-סוג שעשועי, שאינו משנה אפילו אות אחת, ועם זאת משתנה ענינו של הפסוק. הסוג הזה בולטים בו שני אופנים: האופן האחד, שבו אנו מקרבים שתי מלים; האופן האחר שבו אנו מרחקים שתי מלים, והקירוב או הריחוק מוציאים את המקרא מפשוטו, וכבר ניסינו לדבר בקצרה בשני אופנים אלה, בין באזני הקטנים (דבר לילדים, כרך כ"א, חוב' 27) בין באזני הגדולים (פרייע ארבייטער שטימע, שנה נ"ב, גל' 1534) ונרחיב עתה ניסיונו, כדי להקיפו מעברים.

ובכן, האופן שבו אנו מקרבים שתי מלים בכתוב כיצד? הרי דוגמה לכך: דרכנו, שאם אנו קוראים וחוזרים וקוראים למישהו ואין אנו נשמעים, אנו אומרים: קולנו קול קורא במדבר. והנה מקור האמירה הזאת הוא, כנודע, בכתוב בישיעהו (מ', ג'):
קוֹל קוֹרֵא בַּמִּדְבָּר פִּנּוּ דְרָךְ ד' יִשְׂרוּ בְּצַרְכָּהּ
מְסַלָּה לְאַלְהֵינוּ —

אולם הכתוב ככוונתו וכדיוקו, מפסיק בין המלה: קורא ובין המלה: במדבר. כלומר, קריאתו המדויקת היא:
קוֹל קוֹרֵא:
בַּמִּדְבָּר פִּנּוּ דְרָךְ ד'
יִשְׂרוּ בְּצַרְכָּהּ מְסַלָּה לְאַלְהֵינוּ

אולם נראה, כי בימי הבית השני קראו: קול קורא במדבר — פנו דרך; על כל פנים כך דרך הקריאה באונגליון וראה: „ויהי בימים ויבוא יוחנן המטביל ויקרא במדבר יהודה ויאמר: מרוב כי מלכות השמים קרבה לבוא. הוא אשר נביא ישעיהו הנביא לאמר: קול קורא במדבר/ פנו דרך ד', ישרו מסילותיו“ (מתי ג', א' — ג', תרגום סלקינסון-גינצבורג) וראה גם בשאר מקומות (מרקוס א', ב' — ד', לוקס ג', ג' — ד'). ואין לשער, כי דרך קריאה זה, שנפתש מחוגי-הנוצרים, היה מיוחד להם בלבד. הרי גם ר' סעדיה גאון קרא כך, וכמותו אחרים ונסתפק בשתי דוגמאות — האחת רחוקה יותר, של ר' יצחק בן שלמה בן-סהר לא הכותב (משל הקדמוני, מהדורת מחברות לספרות עמ' 138):

וְהָאֵחָ הָאֵהוּב וְהַסְפָּר
קוֹל קוֹרֵא בַּמִּדְבָּר

האחרת, קרובה יותר, בספר אמהותינו „צאינה וראינה“, בהפסרת ואתחנן, נקרא: „קול קורא במדבר פנו דרך ד' — איין קול פון נבואה טוט רופן אין דער מדבר און זאגט רומט אש גאטס וועג כדי דיא פאר טריבני ישראל זאלן קענין גיין פון דעם גלות קיין ירושלים“, כלומר: קול של נבואה קורא במדבר ואומר פנו דרך ד' כדי שישראל הגולים יוכלו לילך מן הגלות לירושלים.

לאמור, קירוב שתי המלים, שלא ככוונת הכתוב ושעמיו, הלידי לנו אותה מליצה השגורה ברוב לשונות, ואם נאמר להביא דוגמות-שימור שיה לא נספיק, שמנינם לגיון, ונסתפק בדוגמה אחת בפי משורר יהודי-גרמני, מוריץ הארט-מאן, הכותב בשירת הסאטירה שלו על מהפכת 1848 (ריימכראניק דעס פפאפען מאוריציאוס, 1849, עמ' 84):

Er ist und bleibt — Morgen wie Heut'
Ein Prediger in der Wueste —

דב סדן / קול קורא במדבר

(המשך מן העמוד הקודם)

דרוש בענין יהודי גרמניה שהיו אומרים עליהם על הקבצנים הפולנים, שהשתדלו לפתותם שהם קרובי משפחתם: **כָּל יִשְׂרָאֵל — אֶחָיִקָם**

ונהמדות ביחוד הן הדוגמאות, שבהן קורה הפסק לפני המלה האחרונה משנה את המשמעות גם שלה וגם של המלה לפניה — הרי, למשל, הכתוב: „פעולת צדיק לחיים תבואת רשע לחטאת“ („משׁ לי יׁ, ט״ז), בא.א. גוטלובר ונעזר במחציתו הראשונה בדרך הטלת קורה הפסק:

בְּצַדִּיקֵי וּמְנַנְי רַבִּים עָוֹל מְצָאוּ

כִּי שְׂכֻרִים הָמָּה יִשְׁתּוּ יַיִן בַּמַּיִם

וְלָמָּה הַצַּדִּיקִים יִשְׁתּוּ, זֹאת לֹא יִדְעוּ,

לְקַיִם מֵאֲמַר הַתְּקַם: פְּעֻלַּת צַדִּיק — לְחַיִּים!

לאמור, תיבה צדיק מתפרשה במובן השגור בדרות האחרונים, דהיינו רבי של חסידים, ותיבה שניה לחיים מתפרשת, כדרך הברכה לשתית יין וכדומה, וכאן כעצם השתייה ממש.

והוא הדין בכתוב: „אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבר“ (הושע, ח, י״ב), שנעשה ענין לדרוש על פי דרכנו — אשר ברש כותב: „יש סופרים המשווים בכוונה קצת זרות ועלטה לדבר ריהם, ולא בלי חצלחה. „אכתוב לו רובי תורתי כמו זר — נחשבו“ או הם חשובים בעיני הקורא“ (ממחברתי, „הפעל הצעיר“, כרך מ״ה, גל. 34—35). לאמור, תיבה נחשבו בכתוב פירושה כגון החזקה, ואילו לאחר הטלת הקו לפני פירושה לשון־חשיבות ועילוי. ויש וקו ההפסק משנה את משמעותה של המלה האחרונה מתוך שינוי תכונתה הדקדוקית ואף התיבה שלפניה מחייבת שינוי־מה בניקוד — נודע הציף רוף: ערב רב אשר יצא ממצרים, שפירושו תערובת, והנה מביא רנ״ש ליבאוויטש (השומע יצחק, חוב׳ א, סי׳ קפ״ט) משמו של שלמה בונפיד:

עוֹלָל אֲשֶׁר הִנֵּה אֶתְמוֹל תִּלְמִיד

אֵיךְ מִתְּרָתוֹ רַב בְּקֶהֱל רַב?

מֵה נִפְלְאָת לִי יִשְׁיבַת עֵיר

בְּקֶר לִהְיוֹת תִּלְמִיד וְעָרַב — רַב

לאמור, תיבה ערב בכתוב עיין שבה צרויה, ואילו בשיר היא סגולה, ומשנה ניקוד משנה מובן; תיבה רב בכתוב שם־תואר ופירושו מרובה, ואילו בשיר היא שם־עצם ופירושו מורה הוראה.

ודומה, חדה ביותר היא דרכנו כשקורה הפסק מחלק את הסמיכות באופן שנמצאים לפנינו שני שמות עצם נפרדים, ודוגמה מובהקה הוא הכתוב: „כי תראה חמור שונאך רובץ תהי: משאו והדלת מעוזב לו עוב תעזב עמו“ (שמית כ״ג, ה) — ורנ״ש ליבאוויטש (כנ״ל, סי׳ רל״ה) מביא:

אִם תֵּאָהֱב נִפְשֶׁךָ לְפִיר אֲוֶהֱבִים

בֵּין אֲוִיבִים, מִנְפֹת וְאוֹת אֲרָאֶךָ

כִּי תִרְאֶה חֶכֶם, דְּעָה כִּי זֶה אֲוֶהֱב

וְכִי תִרְאֶה תְּמוֹר — שׁוֹנֵאֶךָ

אין הוא מפרש את שם־הכותב ונראה שהביא הענין ממאמרו של א. שולמן („אלומות קטנות“, במאסף ח״א תרס״ב), שגם הוא אינו מפרש את שם־הכותב, ואילו אפרים דוידזון (שחוק פינז, סי׳ 294) מביא את המקור שלא יכול היה להיות לפני שניהם, והוא ר׳ סדרוס אבול־אל־עאפני הכותב („גן המשלים וההידות“, מהדורת דוד ילין, עמ׳ 85, תרא):

אִם תֵּאָהֱב לְבִי לְפִיר אֲוֶהֱבִים מֵאֲוִיבִים,

הֵן אוֹת וּמוֹפֵת אֲרָאֶךָ

כִּי תִחַזֶּה חֶכֶם, דְּעָה כִּי הוּא לֶךָ אֲוֶהֱב,

וְאִם תִּרְאֶה תְּמוֹר — שׁוֹנֵאֶךָ.

ולא בלבד שעושים, אלא מושגים מיוחדים

נצמחו על ידי הפרדה כזאת של הסמיכות, וראוי היה לראות כיצד הסמיכות: צוֹר־יִשְׂרָאֵל (שמ״א, כ״ג, ג׳; ישעיהו, ל׳, כ״ט) שפירושו אלוהי־ישראל, נעשה צוֹר — יִשְׂרָאֵל, והוא ענין שנדרש לא בלבד על דרך הידוד, אלא גם בשירה ומחשבה, והוא הדין בסמיכות: נִצְח־יִשְׂרָאֵל, (שמ״א, ט״ו, כ״ט) שגם מובנו (אם כי לא מיסודו) אלוהי־ישראל נעשה: נִצְח־יִשְׂרָאֵל, שגם הוא נעשה ענין לשירה ולמחשבה, והיא פרשה הראויה לעיון מיוחד.

ד.

השאלה לקדמותה של השיטה הזאת, לא נוכל עתה לנגוע בה אלא בקצה־המטה ונסתפק בשתי דוגמאות, הדוגמה האחת הם דברי יעקב לאביו: „אנוכי עשו בכורך“ (בראשית, כ״ז, י״ט), שכבר במדרש נרמז כדרך שיטתנו, כאילו יעקב הטיל קורה הפסק: „אנוכי — עשו בכורך“, דהיינו: אנוכי יעקב, ואילו עשו בכורך, וכביכול דרך התחכמות קטנה רימה־ולא־רימה את אביו. הדוגמה האחרת לענין הכתוב הנודע: „יהלך זר ולא פיד“ (משלי כ״ז, ב׳), שנדרש על דרך:

יְהַלְלֶךָ זָר וְלֹא פִיד

לאמור, אם הזר איננו מהלך, יהלך פיד, כלומר, ההלל את עצמך, ובדרוש הוטל שינוי ניקוד, שכן בכתוב וא״ו החיבור בשוא ובשחוק היא קמוצה, וכבר מובא כדרך השחוק הזה בספר הזהר, והוא מיוחס לרב פפא, כגון שאמרו לו לרב פפא: מה שמך. אמר להו: רב פפא, אמרו לו: והא כתיב יהלך זר ולא פיד, (אמר להו) אם אין זר (או יהלך) פיד (היימן באוצרו משמו של כפתור ופרח, פכ״ד) ולשגיריתו של הפתגם ראה ר׳ יצחק בן שלמה בן־סאהולא (משל הקדמוני, כנ״ל עמ׳ 111):

וְאִם אָמַר הַחֶכֶם בְּמִשְׁלֵי מְלִיצוֹתֶיךָ

יְהַלְלֶךָ זָר וְלֹא פִיד נְכָרִי וְאֵל שְׂפָתֶיךָ

דְּקָדְקוּ הַנְּבוֹנִים הַרְבֵּה בְּמִדְרָשׁוֹ

וְצִרְיָךְ פָּרוּשׁ לְפָרוּשׁוֹ

וְאָמְרוּ: אִם אֵין נְכָרִי לְהַגִּיד יְשָׁרְךָ

וְטוֹבְךָ

שְׂפָתֶיךָ יִצְנִי קָדְךָ.

